

ORIGINAL ARTICLE

Historical – descriptive semantics about Ommah

Ameneh Daghigh Shirazi¹, Maryam Velayati Kababian^{2*}, Seyed MohammadAli Alhosseini³

1. M.Sc, Quranic sciences, literary orientation, University of Quran and Hadith Sciences, Tehran, Iran.
2. Associate Prof, Ph.D. Quran and Hadith Sciences, University of Quran and Hadith Sciences, Tehran, Iran.
3. Associate Prof, Ph.D. Confrontational Linguistics, University of Kharazmi, Tehran, Iran.

Correspondence:
Maryam Velayati Kababian
Email: mvelayati7@gmail.com

Received: 30 Apr 2023
Accepted: 10 Jul 2024

How to cite
Daghigh Shirazi, A., Velayati Kababian, M & Alhosseini, S.M.A. (2023). Historical – descriptive semantics about Ommah. Journal of Qur'anic Interpretation and Language, 12(1), 47-60.
(DOI:[10.30473/quran.2024.67761.3259](https://doi.org/10.30473/quran.2024.67761.3259))

ABSTRACT

Historical and descriptive semantics of Quranic words is one of the new research methods in the Holy Quran. This method is used for words that have multiple meanings and it is necessary to discover the meaning of the word in each verse and its evolution. According to the commentators, the word nation is not used in one sense, but, according to the context of each verse, it is mentioned in multiple meanings. In this research, firstly, with a temporal approach, the evolution of the word is examined. According to the temporal approach, although this word and its derivatives are seen in Hebrew, Aramaic and Syriac texts, as well as in the Testaments and Jahili poems, but Due to the existence of other derivatives in non-Arabic languages, a word is involved. This word has undergone semantic development throughout history and has reached the semantic fields of society, religion, time, pattern and distortion, and the semantic field of non-human. In the next step, through the semantics of simultaneity, by analyzing the usages and by extracting the concepts of companion and substitute of Ummah, cleared that this word has the most association with one word, and the analysis of the characteristics of its companions is a way to find the substitute of Ummah. But the final analysis is related to the recognition of the substitutes of the nation, which was determined by examining the companions of the same that the word "self" can be known as the best substitute for the word "umma".

KEY WORDS

A nation, a historical meaning, a descriptive meaning, a periodic meaning, a temporal one.

پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن

سال دوازدهم، شماره اول، پیاپی بیست و سوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۲ (۶۰-۴۷)

DOI: 10.30473/quran.2024.67761.3259

«مقاله پژوهشی»

معناشناسی تاریخی - توصیفی واژهی اُمّة^۱

آمنه دقیق شیرازی^۱، مریم ولایتی کبایان^{۲*}، سید محمدعلی قائم مقامی الحسینی^۳

چکیده

معناشناسی تاریخی (در زمانی) و توصیفی (هم زمانی) واژگان قرآن، از روش های نوین پژوهش در قرآن کریم است. این روش به طور ویژه برای واژگانی به کار می رود که دارای معانی متعدد در آیات قرآن کریم هستند و لازمست معنای واژه در هر آیه و سیر تطور آن با توجه به منابع پیشین کشف و استخراج گردد. واژه اُمّة از نظر مفسران و عالمان علوم قرآنی، در تمامی موارد استعمال آن در قرآن، در یک معنا به کار نرفته بلکه در هر آیه، مطابق با سیاق، در معانی متعدد ذکر شده و به نظر می رسد تاکنون ابعاد معنایی این واژه برای قرآن پژوهان به خوبی روشن نشده است. در این پژوهش ابتدا از طریق رویکرد در زمانی، سیر تطور واژه در طول تاریخ واکاوی شده و معناشناسی این واژه قبل و بعد از نزول قرآن مورد بررسی قرار می گیرد، طبق رویکرد در زمانی هر چند این واژه و مشتقات آن در متون عبری، آرامی و سریانی و نیز در عهدین و اشعار جاهلی به چشم می خورد اما به دلیل داشتن مشتقات دیگر در زبان های غیر عربی، واژه های دخیل است. این واژه در طول تاریخ عمر خود دچار توسعه ی معنایی گشته و به حوزه های معنایی «اجتماع»، «دین»، «زمان»، «الگو و اسوه» و حوزه معنایی «غیر انسان» نیز راه یافته است. در گام بعد، از طریق معناشناسی هم زمانی، با تحلیل کاربردها و از طریق استخراج مفاهیم هم نشین و جانشین واژهی اُمّة، مشخص شد که این واژه بیشترین هم نشینی را با واژهی «واحد» داشته که تحلیل ویژگی هم نشین های این واژه نیز، در یافتن جانشین «اُمّة» راهگشاست. اما تحلیل نهایی مربوط به شناخت جانشین های «اُمّة» است که با بررسی هم نشین های «واحد» مشخص شد که واژهی «نفس» می تواند به عنوان بهترین جانشین برای واژهی «اُمّة» که با آن ارتباط معنایی وثیقی دارد، شناخته شود.

واژه های کلیدی

اُمّة، معناشناسی تاریخی، معناشناسی توصیفی، در زمانی، هم زمانی.

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد، رشته علوم قرآنی گرایش ادبی، دانشگاه قرآن و حدیث، تهران، ایران.
۲. استادیار، رشته علوم قرآن و حدیث، گروه علوم و معارف حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث، تهران، ایران.
۳. استادیار، رشته زبان شناسی مقابله ای، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

نویسنده مسئول:

مریم ولایتی کبایان

ایانامه: mvelayati7@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۲۰

استناد به این مقاله:

دقیق شیرازی، آمنه؛ ولایتی کبایان، مریم و الحسینی، سید محمدعلی (۱۴۰۲). معناشناسی تاریخی - توصیفی واژهی اُمّة. پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، ۱۲(۱)، ۶۰-۴۷.
(DOI:10.30473/quran.2024.67761.3259)

۱. مقاله ی حاضر مستخرج از پایان نامه با عنوان "معناشناسی تاریخی-توصیفی واژگان امة و ملّة"، نوشته ی آمنه دقیق شیرازی به راهنمایی دکتر مریم ولایتی کبایان و مشاوره دکتر سیدمحمدعلی قائم مقامی است.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. ۱۴۰۳ ©. ناشر این مقاله، دانشگاه پیام نور است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

درآمد

معناشناسی از علمی است که با در نظر گرفتن روابط مفهومی میان واژگان، به شناخت دقیق معانی آن‌ها می‌پردازد. این دانش از اواسط قرن نوزدهم پدیدار شد و ماکس مولر و میشل بریل از جمله واضعان آن بودند. معناشناس با تجزیه و تحلیل متن یا کلام در پی دستیابی به معنای مورد نظر گوینده است. یکی از اقسام معناشناسی، معناشناسی تاریخی یا در زمانی^۱ است. هدف از کاربرد این دانش در پژوهش‌ها، کشف معنای دقیق واژگان با توجه به سیر تاریخی تطور معانی آن‌هاست. از آنجا که فرهنگ لغت‌های عربی تنها یک بخش جزئی از معنای واژه را در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهند؛ لازمست برای فهم معنای دقیق واژه از منابع دیگری همچون فرهنگ لغت‌های غیرعربی (سامی)^۲، اشعار جاهلی، کتاب مقدس و روایات نیز کمک گرفت. در معناشناسی توصیفی یا هم‌زمانی^۳ نیز که در حقیقت مقطعی از معناشناسی در زمانی را تشکیل می‌دهد به فهم معنای واژه از طریق کاربردها و استعمالات آن به‌طور خاص در قرآن پرداخته می‌شود.

معناشناسی بخشی از دانش زبان‌شناسی یا شاخه‌ای مستقل از آن است که از رهگذر آن می‌توان به تحلیل معنای واژه‌ها و جمله‌های یک متن پرداخت و جایگاه دقیق کلمه‌ها و ترکیب‌های آن را با توجه به نظام معنایی که در آن قرار دارد به دست آورد.^۴ معناشناسی توصیفی یا هم‌زمانی رابطه‌ی معنایی واژه‌ها در یک حوزه معنایی در مقطع زمانی خاص را مطالعه می‌کند که بر ساخت زبان در لحظه یا نقطه‌ای خاص از زمان توجه دارد که الزاماً زمان حال نیست. برای رویکرد هم‌زمانی دو روش متمایز وجود دارد؛ یکی معناشناسی ساخت‌گرا که در چارچوب روابط معنایی همانند شمول معنایی، هم‌معنایی، تقابل معنایی و ... معنا را مطالعه و توصیف می‌کند و دیگری معناشناسی براساس بافت زبانی که در این نوع معناشناسی، معنای یک واژه در چارچوب روابط جانشینی و همنشینی در یک بافت زبانی تعیین می‌شود. در این پژوهش واژه‌ی امة در محورهای وجوه معنایی، حوزه معنایی و روابط جانشینی-همنشینی و مولفه‌های معنایی در قرآن براساس بافت زبانی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

طرح مسئله

پژوهش حاضر درصدد است تطورات معنایی واژه‌ی امة را با رویکرد تاریخی و توصیفی ارزیابی کند و توسعه و توضیح معنایی این واژه را پیش از اسلام و پس از آن تعقیب نماید تا به درک دقیق تری از مفهوم آن نائل آید. دلیل انتخاب این واژه به مواردی چون دخیل بودن، تعدد کاربرد در آیات قرآن و همچنین اختلاف در معانی آن‌ها بازمی‌گردد. یکی از مباحث مطرح در معناشناسی تاریخی، پی‌بردن به معنای اصلی و اولیه واژه است. برای پاسخگویی به این پرسش نخست باید دانست که آیا واژه دخیل است یا اصالت عربی دارد، سپس با بررسی استعمالات برپایه اصول زبان‌شناختی، به معنای وضعی اولیه آنها دست یافت؛ فلذا ابتدا به سراغ فرهنگ‌های لغت مرتبط رفته تا معنای اولیه و اصلی این واژه را افزون بر زبان‌های سامی، آرامی و سریانی؛ در زبان عربی نیز بیابیم. براساس قرائن لغوی در زبان‌های دیگر، دریافتیم که این واژه دخیل و برگرفته از عربی خیلی قدیم است. بر این اساس در مرحله‌ی بعد، به بررسی این واژه در کتاب مقدس پرداخته؛ چراکه در گذشته‌های دورتر کتابی به قدمت و اعتبار کتاب مقدس موجود نیست و بسیاری از مضامین آن با قرآن مرتبط است. در انتها نیز اشعار دوره جاهلی ذیل این واژه، به‌طور خاص بررسی شده است.

پیشینه

از لحاظ روشی، نگاه‌های متعددی در حوزه‌ی معناشناسی به رشته‌ی تحریر درآمده که ناظر به روش تاریخی-توصیفی است اما به‌طور خاص واژه‌ی امت مورد بررسی قرار نگرفته است. به‌طور کلی با بررسی پیشینه‌ی این مبحث می‌توان به مقالات (معناشناسی تاریخی توصیفی واژه ریح در قرآن کریم نوشته‌ی فهیمه قربانی، کبری خسروی، علی نظری)، (معناشناسی تاریخی و توصیفی «شُعُوب» در قرآن کریم نوشته‌ی بهرام امانی چاکلی، سارا نجفی)، (معناشناسی تاریخی و توصیفی «عَدْن» در قرآن کریم نوشته‌ی جعفر نکونام، محمد معظمی گودرزی)، (معناشناسی تاریخی و توصیفی «فردوس» در قرآن کریم نوشته‌ی علیرضا کوهی) و (معناشناسی تاریخی و توصیفی واژه «سبیل» در قرآن کریم از سید ابوالفضل سجادی، سحر محبی) و پایان‌نامه‌های (معناشناسی تاریخی و توصیفی واژه «طیب» در قرآن کریم، ۱۳۹۵ پدیدآور: فاطمه تیمورتاش به راهنمایی احمد فغانی و مشاوره‌ی محمد مصطفایی، دانشگاه حکیم سبزواری، دانشکده الهیات و

1. Diachronic
2. semitic
3. Synchronic

۴. به عبارت دیگر phonology یا آواشناسی (واج‌شناسی) و morphology یا واژه‌شناسی و syntax، نحو یا ترکیب‌شناسی (جمله‌شناسی)، هر سه دانش در خدمت Semantics یا معناشناسی هستند.

را در فرهنگ‌های مرتبط جست‌وجو کردیم. آرتور جفری در مورد واژه‌ی اُمّة می‌نویسد: به‌معنای قوم و نژاد آمده که ظاهراً از یهودیان گرفته شده است عبری آن به‌معنای قوم و قبیله است و در نوشته‌های ربانیان واژه‌ای کاملاً شایع بوده چون این واژه به هیچ‌وجه یک واژه بومی سامی نیست بلکه اکدی است که به نظر می‌آید صورت عبری و آرامی و سریانی همه از زبان سومری گرفته شده باشند؛ بنابراین نمی‌توان انکار کرد که ممکن است اُمّة عربی از خیلی قدیم و از همین منبع گرفته شده باشد. به هرحال واژه یک واژه دخیل قدیمی است و اگر بتوانیم به‌معنای (به بهای مردم) که در یک کتیبه صفایی آمده است اتکا ورزیم شاهدهی بر استعمال کهن آن در زبان عربی شمالی در دست داریم. (جفری، ۱۳۷۲، ص ۱۲۶) مارتین زامیت نیز در فرهنگ خود صورت عبری، آرامی و سریانی و اکدی واژه اُم را برشمرده است (Zammit. 2002. volume sixty-one. Page79)

'MM Arab.	'umm	'a mother' ('al-'ašl)
Ge.	'emm	
ESA	'm	
Syr.	'emmā	
Aram.	'imma	
Heb.	'ēm	
Ph.	'm	
Ug.	'um	
Akk.	ummu	

محمدجواد مشکور هم در کتاب فرهنگ تطبیقی زبان عربی با زبان‌های سامی به تفصیل صورت‌های عبری، آرامی، سریانی و اکدی واژه اُم را برشمرده و آن را دخیل می‌داند. (مشکور، ۱۳۵۷، ج ۱، ص ۳۵)

به گفته جفری احتمالاً صورت عبری و آرامی و سریانی واژه، همه از زبان سومری گرفته شده باشد و اُمّة‌ی که در زبان عربی کهن استعمال شده نیز از همین منبع قدیمی است. (جفری، ۱۳۷۲، ص ۱۲۶)

و در کتاب علم اللغة التوحیدی بین النظریه و التطبيق از محمدعلی الحسینی نیز این موضوع تأیید شده است که کلمات اُم و اُمّة از زبان‌های عربی و سامی وارد شده است. (الحسینی، ۱۹۹۷، ص ۲۷۲)

با توجه به شواهد فوق روشن می‌گردد واژه اُمّة دخیل است و ریشه‌ی آن در زبان‌های سامی به معنای مادر و معنای اولیه آن که بیشتر در زبان عبری کاربرد داشته به‌معنای قوم، قبیله و نژاد است.

(معنانشناسی تاریخی و توصیفی واژه «آیه» در قرآن، ۱۳۹۱، پدیدآور: لیلی منصوری، به راهنمایی جعفر نکونام و مشاوره‌ی محمدکاظم رحمان ستایش، دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی)؛ (معنانشناسی تاریخی و توصیفی واژه امامت در قرآن، ۱۳۹۰، پدیدآور: زینت عباسی به راهنمایی غلامحسین اعرابی و مشاوره‌ی جعفر نکونام دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی)؛ (معنانشناسی تاریخی و توصیفی واژه اسلام در قرآن، ۱۳۸۹، پدیدآور: محسن نیک‌سخن قمی به راهنمایی جعفر نکونام و مشاوره‌ی محمدعلی تجری، دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی)؛ (معنانشناسی تاریخی-توصیفی واژه «امر» در قرآن کریم، ۱۳۹۳، پدیدآور: معصومه براتی دومکانی به راهنمایی کبری خسروی و مشاوره‌ی سید محمود میرزایی‌الحسینی، دانشگاه لرستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی) اشاره کرد و باتوجه به پیشینه‌ی پژوهش‌های صورت‌گرفته، مشخص شد که قبل از این پژوهش، معنانشناسی با رویکرد تاریخی توصیفی در مورد کلمه‌ی امت انجام نگرفته است و این پژوهش دارای نوآوری است و تازگی دارد.

با توجه به اینکه معنانشناسی توصیفی واژه امت در این پژوهش، مقطعی از معنانشناسی تاریخی آنست، برای آن مرحله‌ی جداگانه‌ای در نظر نگرفته و ذیل عنوان معنانشناسی تاریخی به آن خواهیم پرداخت.

۱. اصیل یا دخیل بودن واژه‌ی «امت»

چنان‌که اشاره شد، پیش از پرداختن به معنانشناسی تاریخی یک واژه، لازمست در ابتدا اصیل یا دخیل بودن آن مورد ارزیابی قرار گیرد. واژه‌ی اُمّت از ریشه‌ی (أ م م)، اسمی است عربی که جمع آن به‌صورت اُمم به‌کار رفته است، این واژه به‌صورت مفرد، مضاف و جمع در قرآن کریم بارها به‌کار رفته است. ماده‌ی «أ م م» و مشتقات آن ۱۱۸ بار در قرآن کریم استعمال شده است (عبدالباقی، ۱۳۸۴، صص ۱۰۳-۱۰۱) در این میان ۴۹ بار مستقیماً به واژه‌ی امت اشاره شده است؛ از نظر مفسران و عالمان علوم قرآنی، در تمامی موارد استعمال این واژه در قرآن، در یک معنا به‌کار رفته بلکه در هر آیه‌ای طبق سیاق آن آیه در معانی متعددی به‌کار رفته است.

در آیاتی که این واژه به‌صورت جمع به‌کار رفته است، به‌معنای اقوام پیشین و ملت‌هایی است که خداوند برای آنان پیامبری فرستاده است. این واژه در قرآن کریم بر غیر مسلمانان نیز اطلاق شده است. در اینجا برای فهم اصیل یا دخیل بودن ریشه اُمّت یعنی اُم م

۲. معناشناسی واژه امة در دوره‌ی پیشاقرآنی

در این روش، مطالعه‌ی تغییرات معنایی واحدهای زبان در گذر زمان مورد مطالعه قرار می‌گیرد؛ برای نمونه در مورد قرآن می‌توان گفت زبان قرآن، فرآیندی تاریخی داشته و شامل دوره‌ی مکی و دوره مدنی می‌شود و در این دو دوره تغییرات ژرفی پیدا کرد. این تغییرات معنایی سه گونه بوده است: گسترش معنایی، کاهش یا تخصیص معنایی و تغییر مدلول. (اکبری راد، لسانی فشارکی، ۸۶-۱۳۸۵، ص ۷۳ و ۷۴)

معنی‌شناسی تاریخی به این معنا نیست که تاریخ کلمات منفرد به‌صورت درونی ساخته شود تا از تغییر معنی آنها در جریان تاریخ آگاهی حاصل آید. این کار نماینده‌ی برداشت عمده‌ی قرن نوزدهم نسبت به زبان و مسائل زبانی بوده است. معنی‌شناسی تاریخی حقیقی، به‌عبارتی هنگامی است که دو یا چند سطح مختلف یک زبان را در مراحل متفاوت تاریخ آن، که با فاصله‌های زمانی از یکدیگر جدا شده‌اند، باهم مقایسه کنیم. (ایزوتسو، ۱۳۶۱، ص ۴۲)

معناشناسی تاریخی واژه‌ی «امت»

بررسی سیر تطور تاریخی کلمات، بیانگر تلاش‌های گسترده‌ی بشر به منظور کشف معانی الفاظ و ارتباط آنها با یکدیگر است. و این امر با استفاده از علم معناشناسی تاریخی محقق خواهد شد. بنابراین می‌توان با بررسی استعمالات واژه‌ی «امت» در میان مردمان پیش از نزول قرآن، در کتب عهدین و اشعار جاهلی به کشف ساز و کار اجزای تشکیل‌دهنده آن متن، به‌منظور دستیابی به لایه‌های معنایی آن پرداخت و در این راستا؛ عناصر و ابعاد گوناگونی که تشکیل‌دهنده‌ی معنای جملات موردنظر هستند، لحاظ خواهند شد.

۱-۲ معنای واژه امة در عهدین

لفظ «امت» برگرفته از واژه عبری «گوئیم» Goyim (مفرد آن goy) است که معادل یدیشی^۱ آن را کلمه Gentiles دانسته‌اند. (Sherbok, P:53) از کلمه‌ی امت‌ها، معنای «غیریهودی» و در نتیجه «بیگانه» استنباط شده است.

و (Sara E.Karesh & Michell M.Hurvi, P:171) و (Kanneth Atkinson, P: 6; Encyclopedia of World Religions, P: 369)

۲-۲ معنای واژه امة در اشعار دوره‌ی جاهلی

طبق بررسی‌های انجام شده ذیل این واژه در اشعار جاهلیت، به خصوص معلقات سبع یا عشر، برخی از موارد کاربرد آن را در این بخش بیان می‌داریم.

الف) در قصیده‌ی "زهیر بن ابی سلمی" شاهد کاربرد این کلمه در دو مورد هستیم.

كأنَّ عيني وقد سال السليل بهم
وعبرة ما هم لو أنهم أمم!

(الشنتمری، ج ۱، صفحه ۵۲)

۲. (نک: حیدری، ۱۳۹۳، ص ۹۱-۱۱۶)

۱. یدیشی: "Iudaeogermanica" (به لاتین: نام زبانی است که برای نزدیک به هزار سال، زبان مادری و گاه، تنها زبان بعضی جوامع یهودیان اشکنازی بود که در اروپای شرقی و مرکزی می‌زیستند. یدیشی، از لهجه‌های جنوب شرقی آلمانی میانه‌ی علیا شاخه شد و در کنار دیگر زبان‌های آلمانی، شاخه‌ای از زیرخانواده‌ی زبان‌های ژرمنی است که با الفبای عبری نوشته می‌شود.

صاحب البديع فی البديع با اشاره به بیت مذکور، به تبیین "أمم" نیز پرداخته است. أمم: قریب، وجواب لو محذوف که امم در کتاب البديع به معنای نزدیک آمده است. (ابن المعتز، ج ۱، ص ۱۱۲) در شرح دیوان زهیر بن ابی سلمی معنای "امم" چنین آمده است: والأمم: بین القریب و البعید. طبق این توضیح أمم به معنای بین دور و نزدیک می‌باشد.

بنابراین معنای به دست آمده از این بیت چنین می‌شود: آنها کم کم در حال دور شدن هستند و حزن و اندوه مرا فراگرفته است. پس اُمَّة در معنای ملت؛ گروه و جمعیت با این بیت سازگاری ندارد.

در ادامه این قصیده شاهد بیت دیگری از زهیر هستیم که کلمه اُمَّة در آن به کار رفته است.

ألا لا أرى ذا أمة أصبحت به
فتترکه الأيام وهي
كما هيا

(ابی العباس ثعلب، ۱۴۲۴ هـ - ۲۰۰۴ م)

وقال ابن عطية: والأمة النعمة. و قال الأعلم: الأمة النعمة، والحال الحسنة. که ابن عطیه و اعلم اُمَّة را به معنای نعمت و حال خوب می‌داند. (الأندلسی، ج ۵، ص ۳۱۴، ۱۴۲۲-۲۰۰۱ م)

و در ادامه در تفسیر بحرال محیط، راجع به اختلاف قرائت درباره این واژه در بیت مذکور از قول راویان نظراتی بیان شده است که آن را اُمّه خوانده با تخفیف یا سکون میم که نسبت به آن اختلاف است و مضارع آن را از ایتیان به معنای آمدن دانسته‌اند، مانند إمام. (همان)

ب) در بیت دیگری از النابغة الذبیبانی، که او را از شعرای معلقات عشر می‌دانند کلمه "اُمَّة" به کار رفته است.

حلفت فلم أترك لنفسك ريبة
وهل يأتمن ذو أمة
وهو طائع

(الشنتمری، ج ۱، ص ۳۳)

زجاج در اعراب القرآن خود، درباره این بیت چنین می‌نویسد: أي هل يأتمن (نون تاکید) ذو طريقة من طرائق الدين وهو طائع. یعنی و آیا گناه می‌کند کسی که دین دار و فرمانبردار است؟

در کتاب "فی تاریخ الادب العربی" نیز نویسنده به این موضوع تصریح می‌کند که نابغه این قصیده را خطاب به پادشاه (نعمان بن منذر) در باب اعتذار و پوزش به او سروده است چراکه درباره او سعایت کرده‌اند و پادشاه قصد تنبیه نابغه را داشت و نابغه قسم خورد که شک و تردید در مورد او، از وی زائل شود.

(الجنیدی، ص ۴۰۵-۴۱۲)

بنابراین معنی مصراع دوم که مورد نظر این پژوهش است به این ترتیب خواهد شد: و آیا گناه می‌کند کسی که دین و استقامت داشته باشد اگر عذرخواهی کرده و فرمانبردار باشد؟

همچنین در معانی القرآن زجاج هم به کسی که دارای راه و روش درست و مستقیم است اشاره شده است. (الزجاج، ج ۱، ص ۴۵۸، ۱۴۰۸ هـ - ۱۹۸۸ م)

ذیل تفسیر آیه «وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً» در تفسیر الماوردی آمده است:

جماعتکم جماعة واحدة، حکاه ابن عیسی. (الماوردی، ج ۴، ص ۵۷) بدین ترتیب جماعتی مورد نظر هستند که دارای روش و طریقت درست و مستقیم هستند.

ابن منظور ذیل آیه «وَقَوْلُهُ تَعَالَى: كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» با ذکر این بیت از نابغه کلمه "اُمَّة" را به معنای طریقت و دین دانسته و "اُمَّة" را به معنی نعمت. (ابن منظور، ج ۱۲، ص ۲۴) بنابراین، کلمه اُمَّة در این بیت به معنای دین و استقامت است.

ج) در قصاید اعشی قیس از شاعران طراز اول جاهلیت و یکی دیگر از سرایندگان معلقات نیز شاهد کاربرد این کلمه در قصیده‌ی "أتهجر غانية أم تلم" هستیم.

فإن معاوية الأكرمين
عظام القباب طوال الأمم
زبیدی در تاج العروس به تبیین معنای کلمه اُمَّة در بیت پیش رو که قبل‌تر در بخش کتب لغت اشاره شد، پرداخته است. و إِنَّ مُعَاوِيَةَ الْأَكْرَمِينَ بِيضُ الْوُجُوهِ طَوَالُ الْأُمَمِ؛ أَي طَوَالُ الْقَامَاتِ؛ وَيُقَالُ: إِنَّهُ لِحَسَنُ الْأُمَّةِ، أَي الشُّطَاطِ.

و الْأُمَّةُ: الْوَجْهُ؛ وَ النَّشَاطُ؛ وَ الطَّاعَةُ؛ وَ الْعَالِمُ. زبیدی می‌گوید از نظر اعشی، معاویه بزرگوار، زیباچهره و بلند قامت می‌باشد و کلمه اُمَّة را به معنای زیبا رویی و بزرگواری می‌داند. و زبیدی در قولی دیگر می‌گوید: وَقَالَ أَبُو زَيْدٍ: إِنَّهُ لِحَسَنُ أُمَّةِ الْوَجْهِ يَعْنُونَ سُنَّتَهُ وَ صُورَتَهُ، وَ إِنَّهُ لَقَبِيحُ أُمَّةِ الْوَجْهِ. وَ الْأُمَّةُ مِنَ الرَّجْلِ: قَوْمُهُ وَ جَمَاعَتُهُ. (الزبیدی، ج ۱۶، ص ۲۷) حمیری در شمس العلوم اُمَّة را به معنای قد و قامت آورده است. الْأُمَّةُ: الْقَامَةُ يَعْنِي حَيًّا مِنْ كِنْدَةَ. (الحمیری، ج ۱، ص ۱۲۱، ۱۴۲۰ هـ ق)

با توجه به شواهد یاد شده می‌توان گفت اُمَّة در شعر جاهلی به معنای نزدیک و قریب، شخص دیندار، کسی که دارای راه و روش درست و مستقیم در زندگی است آمده است. واژگان اُمَّة نیز به معنای زیبارو و بزرگوار و نیز قد و قامت و اِمة به معنای نعمت و

در این مبحث واژه امت در محورهای وجوه معنایی، حوزه معنایی و روابط جانشینی-همنشینی و مولفه‌های معنایی در قرآن براساس بافت زبانی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

معنای واژه امة در آیات قرآن

۱-۳ وجوه معنایی واژه «امة» در قرآن

این واژه ۵۱ بار به صورت مفرد و ۱۳ بار به صورت جمع (أمم) در آیات قرآن کریم به کار رفته است. خوشبختانه درباره وجوه معنایی کلمه «امة» پژوهش‌هایی تدوین گشته که در این مبحث به طور اجمالی گونه‌های مختلف معنایی این کلمه را براساس پژوهش‌های یادشده ذکر خواهیم کرد.

بنا به قول لغویان؛ واژه‌ی «امت»، دارای پنج وجه معنایی در قرآن کریم است. مترجمان در سه وجه آن با یکدیگر هم‌نظرند و با وجود اینکه در بسیاری از آیات معادل‌هایی که مترجمان برای گزارش از این سه وجه معنایی در نظر گرفته‌اند بسته به ذوق و سلیقه مختلف است اما در عین تعدد الفاظ و معانی مترادف‌اند و می‌توان آنها را یکسان محسوب کرد و در این گونه‌ها جای داد، این وجوه سه‌گانه عبارتند از:

۱. جماعت دسته یا گروه دارای وجه مشترک: (بقره/ ۲۱۳)، (انعام/ ۳۸)، (رعد/ ۳۰)، (اعراف/ ۳۴)، (یونس/ ۴۷)
۲. کیش و آیین (زخرف/ ۲۲)، (زخرف/ ۲۳)
۳. مدت و زمان (هود/ ۸)، (یوسف/ ۴۵)

در ترجمه‌ی دو وجه از معنای به کار رفته از واژه امت در قرآن میان مترجمان اختلاف است و در بسیاری از موارد مترجمان در یافتن معادل مناسب برای آن ناتوان بوده‌اند این معانی در پنج آیه آمده است که ایشان برای هر یک از این آیات، متناسب با سیاق آیه معانی زیر را، پیشنهاد داده‌اند:

۱. پیشوا و خاص مومنان^۲ (البقرة/ ۱۴۳)، (النحل/ ۱۲۰)، (آل عمران/ ۱۰۴)، (آل عمران/ ۱۱۰)
۲. مخلوقات و آفریدگان (الانعام/ ۳۸)^۳

۲-۳ واژگان همنشین «امة» در قرآن

از آنجا که واژه «امة» در قرآن کریم ۶۴ مرتبه تکرار شده است، طبیعتاً تعداد همنشین‌های آن به همین اندازه زیاد خواهد شد؛ لذا در این پژوهش سعی کرده‌ایم پربسامدترین همنشین‌ها را به منظور کشف مولفه‌های معنایی مدنظر قرار دهیم. همچنین علاوه بر

حال خوب آمده که با وجود هم‌ریشه بودن با ا م م، به نظر می‌رسد هم‌معنا با واژه‌ی امت نیستند.

در انتهای این بخش لازمست درخصوص معنای واژه‌ی امة در دوره پیشاقرآنی، با توجه به عهدین و اشعار جاهلی به یک نتیجه‌گیری برسیم. براساس کاربردهای مختلف این واژه در این ۲ دوره، می‌توان گفت کاربرد آن در صورت‌های مختلف اعم از اسمی و فعلی، وجود داشته است اما هر یک به نوعی به اصل، مبدأ و ریشه بازگشت دارد.

معنای این واژه در عهد قدیم عبارت است از طوایفی که جدا از اسرائیل باشد و هنگامی که در ظلمت بت‌پرستی داخل می‌شدند، این لفظ بر ایشان نیز اطلاق می‌شد. و بسیاری از اوقات در عهد جدید به واسطه غلبه زبان یونانی، به ازای کلمات امت و قوم، معادل یونانی آن استعمال شده که منظور از آن، بت‌پرستان می‌باشند. اما با پیگیری مفهوم امی و امت‌ها در آیات عهد جدید، اتخاذ رویکرد کاملاً متفاوتی را می‌توان ملاحظه کرد. به تعبیری می‌توان گفت برخلاف عهد عتیق، عهد جدید به‌رغم وجود برخی از آیات، برای امت‌ها اصالت قائل شده و آن‌ها را نیز اهل نجات دانسته است.

واژه امة در شعر جاهلی نیز به معنای دین و استقامت و جماعت ذکر شد، از همین معنا مشخص می‌شود که کلمات امة و ملة در برخی استعمالات دارای همپوشانی معنایی هستند.

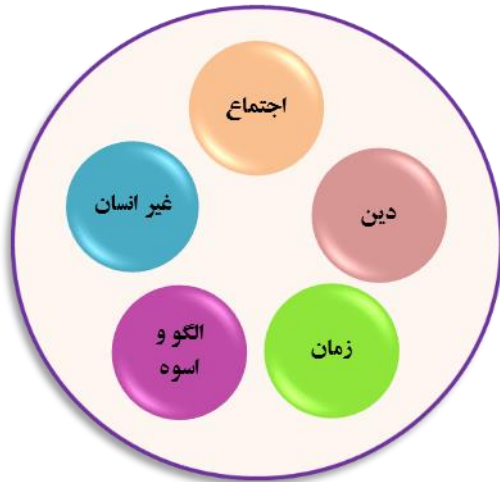
۳. معناشناسی واژه «امة» در دوره پسا قرآنی

جست‌وجوی معنای امت در دوره پساقرآنی، به‌طور خاص می‌بایست ابتدا در قرآن مورد توجه قرار گیرد. این همان معناشناسی توصیفی واژه است که پیشتر به آن اشاره شد. معناشناسی توصیفی یا هم‌زمانی^۱ رابطه‌ی معنایی واژه‌ها در یک حوزه معنایی در مقطع زمانی خاص را مطالعه می‌کند (اشرفی و فردوسی، ۱۳۸۹، ص ۳) که بر ساخت زبان در لحظه یا نقطه‌ای خاص از زمان توجه می‌کند که الزاماً زمان حال نیست (وبیل می‌بلین، ۱۳۸۸، ص ۲۰). برای رویکرد هم‌زمانی دو روش متمایز است. یکی معناشناسی ساخت‌گرا که در چارچوب روابط معنایی همانند شمول معنایی، هم معنایی، تقابل معنایی و ... معنا را مطالعه و توصیف می‌کند. دیگری معناشناسی براساس بافت زبانی است. در این نوع معناشناسی، معنای یک واژه در چارچوب روابط جانشینی و همنشینی در یک بافت زبانی تعیین می‌شود. (کرمانی، ۱۳۹۱، ص ۱۱-۱۲)

۲. منظور از خاص مومنان، افراد ویژه‌ای از مومنان هستند که مرتبه قرب بالاتری دارند.

۳. نک: پایان‌نامه دقیق شیرازی، معناشناسی تاریخی-توصیفی واژگان امة و ملة

بدین شکل است.

۳-۴ جانشین‌های واژه «امت» در قرآن

در ادامه جهت برداشتن گام دوم و کشف واژگان جانشین، پربسامدترین همشین واژه امة یعنی (واحدۀ) را مبتنی بر روابط چهارگانه (مکملی، اشتدادی، تقابلی و توزیعی) مورد تحلیل قرار خواهیم داد.

واژه «واحدۀ» در قرآن کریم در مجموع ۶۱ بار ذکر شده است؛ ۳۱ مرتبه به صورت مونث (عبدالباقی، ۱۳۸۴ ش، ص ۸۵۶) و ۳۰ مرتبه به صورت مذکر و در هیئت «واحد» و «واحداً» (همان). این همشین به عنوان پربسامدترین همشین واژه امة در کلیه موارد به صورت رابطه مکملی و از نوع صفت استعمال شده است. نکته‌ای که از لحاظ معنایی قابل توجه است، این است که با همشینی واژه «الناس» و همچنین معنای لغوی واژه «امت» به معنای گروه و یا مجموعه ای از افراد، این مسأله متبادر به ذهن می‌شود که چرا واژه (واحدۀ) که دلالت بر معنای یگانگی و وحدت می‌کند، به عنوان صفت واژه «امت» به کار رفته است به عبارتی در ظاهر امر با یک تقابل معنایی در موصوف و صفت روبرو هستیم. در این قسمت به دنبال فهم این نکته هستیم.

از بررسی و تامل در همشین‌های واژه «واحدۀ» در آیات قرآن کریم، نتایج زیر استخراج شده است که می‌توان از نظر بسامد آن‌ها را در سه دسته تقسیم‌بندی کرد.

الف) واژه «واحد» همراه با زوج معنایی «إله» (۱۱ مورد)، «إلهنا» و «إلهکم» هر کدام (۱ مورد) و «إلهاً» (سه مورد) به صورت رابطه مکملی و در قالب موصوف و صفت آمده است.

استخراج پربسامدترین‌ترین همشین‌ها، ضروری است به همشین‌هایی عنایت بیشتری شود که رابطه معنایی مشخصی با واژه محوری «امة» دارند. با توجه به این نکته سه واژه به عنوان همشین‌های امة استخراج گردید که عبارتند از: «واحدۀ» در قالب اسمی و به عنوان صفت با بسامد (۹ مورد)، ماده «ج ع ل» در ساخت فعلی و با بسامد (۸ مورد) و (الناس) با بسامد ۵ مورد. از این رو در تحقیق حاضر کشف واژگان جانشین، صرفاً با بررسی همشین‌های (واحدۀ) و (ج ع ل) به عنوان پربسامدترین واژگان همشین حاصل خواهد گشت ولیکن از آن جهت که ماده (ج ع ل) به عنوان مصدر مبهم محسوب می‌شود از نظر اسلوب نحوی نمی‌تواند به عنوان همشین واژه امت به شمار آید. از این رو در فرآیند معناکاوی حائز اهمیت نمی‌باشد.^۱ در ضمن تمرکز اصلی برای یافتن واژگان جانشین، توجه و عنایت به روابط مکملی است، به این معنا که آن دسته از همشین‌ها، می‌توانند واژه جانشین اصلی را برای ما کشف کنند که رابطه مکملی با واژه اصلی و محوری (امت) داشته باشد.

۳-۳ حوزه‌های معنایی واژه‌ی «امت»

یکی از مباحث مطرح در معاشناسی ساختاری، حوزه‌های معنایی^۲ یا حوزه‌های واژگانی^۳ است. حوزه‌های معنایی، مجموعه‌ای از واژگان را دربر دارد که با یکدیگر از جنبه دلالتی مرتبط بوده و اشتراکاتی داشته باشند. لازم به ذکر است کلمات قرار گرفته در این مجموعه، ذیل عنوانی عام قرار می‌گیرند و نشانگر پیوندی معنایی بین کلمات آن مجموعه هستند. هدف از بررسی و تحلیل حوزه‌های معنایی، گردآوری تمام واژگانی است که به حوزه مشخصی اختصاص دارند تا به این وسیله به روابط میان واژه و رابطه هر واژه با اصطلاح عام آن حوزه معنایی دست یابیم. بهره‌گیری از نظریه حوزه‌های معنایی، شبکه به هم پیوسته مفاهیم قرآن و ارتباطات بین واژگان را روشن می‌سازد. (لطفی، پاییز ۱۳۹۵، ص ۱۲۰-۱۲۱) به طور کلی می‌توان گفت حوزه معنایی با دو رویکرد در زمانی و هم‌زمانی قابل بررسی است. بر این اساس حوزه معنایی واژه امت با رویکرد هم‌زمانی به صورت نموداری

۱. این تقسیم‌بندی به کوشش مقاله "روش پیجویی مفاهیم مدرن در متون دینی (رابطه مفهوم امت در قرآن کریم و مفهوم فرهنگ)" نوشته: ادريس راموز و احمد علی قانع، فصلنامه علمی پژوهشی دین و ارتباطات، سال بیست و چهارم، شماره اول (پیاپی ۵۱)، بهار و تابستان ۱۳۹۶، صص ۵-۳۵؛ می‌باشد.

2. semantic fields
3. Lexical fields

بر امت نیز هست.

۵- سیر تحول از نفس به سمت ناس و از ناس به سمت امت است، این سیر و تقابل در آیات قابل رویت است. ناس هر جماعتی را گویند، اما امت دارای مقصد و هدف مشترک.

۶- هر نفس با خلق زوج (دیگری) و جعل مودت و رحمت و وحدت خویشاوندی به وحدت نوعی می‌رسند. (عوامل هویت بخش)، بدین ترتیب امت نیز در سطح کلان‌تر از عناصر هویت بخش بهره‌مند می‌شود.

۷- هر امت در دو حوزه اختلاف دارد، اختلاف در حوزه معنا و دیگری اختلاف در حوزه طبیعت (الوان، السن).

۸- هر امت گواه و شهید دارد. (انبیاء) شهداء امت هستند (معناسازی از طریق ارسال رسول و انزال کتاب صورت می‌گیرد).

۹- هر امت اجل دارد (تعقب گروه‌های انسانی از یک سو و تغییر معانی از سوی دیگر).

۱۰- هر امت رسول دارد (رسول آیات را تلاوت می‌کند و حکمت را تعلیم می‌دهد).

۱۱- هر امت منسک دارد: هر امتی عمل و منسک مربوط به خود را داراست. جعل قبله به‌عنوان یک منسک، میزان تبعیت از رسول به‌عنوان عامل معناسازی در اجتماع را نشان می‌دهد.

۱۲- هر امت کتاب دارد (کتاب هر امت، شریعت و دستورات و یا نظام هنجاری هر امت است).

۱۳- اصل و ابتدای هر چیز (امت همان نظام معانی است، که جهت‌دهنده سایر امور است).

۱۴- مفاهیم، اشیاء و انسان‌ها به امت می‌پیوندند و امت به چیزی اضافه نمی‌شود.

۱۵- گردآورنده انسان‌ها، مفاهیم و اشیاء (همه حول محور امت «معنا» شکل می‌گیرند).

۱۶- تفاوت معنا در امم (امت خیر و شر و ائمه کفر و ائمه هدایت نیز ناظر به آن است).

۱۷- از عوامل هویتی و وحدت‌بخش امت، دین واحد، زمان مشترک و مکان مشترک است (تاریخ و محیط اجتماعی مشترک «زمینه و بستر تاریخی و اجتماعی» است).

۱۸- عوامل هویت بخش یا به گونه‌ی تسخیری است و یا اختیاری (ناظر بر طبیعت و یا ناظر بر فرهنگ است).

۱۹- هر امت متناسب با معنایی که بر ذهنیت اجتماع حاکم است، رفتار می‌کند.

۲۰- هر امت براساس معانی وحدت بخش، به دو وجه خود و دیگری می‌پردازد.

ب) واژه «واحدة» همراه با زوج معنایی «صیحة» در (۵ مورد)، به‌صورت رابطه مکملی و در قالب موصوف و صفت آمده است.

ج) واژه «واحدة» همراه با زوج معنایی «نفس» در (۴ مورد)، به‌صورت رابطه مکملی و در قالب موصوف و صفت آمده است.

با عنایت به همنشین‌های واژه امت در گام اول، ضروریست در این قسمت از همنشین‌هایی سود ببریم که رابطه معنایی با واژه محوری داشته باشد، از این رو شاهدیم که راغب در کتاب المفردات فی غریب القرآن می‌گوید: «الصیحة: رفع الصوت» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۴۹۶) همچنین العین می‌گوید: «الصیحة: العذاب» (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق، ص ۲۷۰)؛ بنابراین واژه «صیحة» علی‌رغم بسامد بالا، رابطه معنایی با واژه امت و همنشین‌های آن ندارد. در این راستا تذکر فوق در مورد واژه «إله» نیز صادق است، از سوی دیگر در معناسازی اسم علم ارزش معناساختی ندارد، به این دلیل که جایگزین آن را هر واژه دیگری می‌توان قرار داد. نهایتاً در این مرحله ما تنها با یک همنشین و آن هم واژه «نفس» روبرو هستیم و دو همنشین دیگر از موضوع بحث خارج هستند در نهایت می‌توان گفت که واژه «نفس» به عنوان جانشین واژه «امت» محسوب می‌شود.

۳-۵ مولفه‌های معنایی واژه «امت»

با استخراج واژگان همنشین و جانشین واژه «امت» در قرآن کریم و تحلیل انواع روابطی که در بین آیات وجود داشت، در ادامه برای فهم دقیق‌تر معنای امت، می‌توان با استناد به تحلیل‌هایی که تاکنون بیان شد، برای این مفهوم مشخصه‌هایی را ارائه نمود که هر یک در کنار یکدیگر، مولفه‌های معنایی امت در قرآن را تشکیل می‌دهند. به‌طور کلی بیست و یک مولفه معنایی را برای واژه امت می‌توان برشمرد که برخی موارد به‌عنوان شرط لازم و به نوعی «جنس تعریف» در لسان اهل منطق است. برخی موارد نیز شرط کافی در تحقق مفهوم «فصل تعریف» منطقیان را در تعریف امت فراهم نموده است.

۱- امت به انواع گروه‌ها اعم از انسانی و غیرانسانی اطلاق می‌شود.

۲- مهمترین قید امت، همان معنا و قصد مشترک است.

۳- هر امت در هر زمانی امکان ایجاد و شکل‌گیری آن ممکن است.

۴- امت از سوی حضرت حق به مثابه نفس با آن برخورد شده است. لذا ویژگی‌هایی که به نفس نسبت داده می‌شود، قابل تعمیم

۲۱- امت علاوه بر اینکه بر حوزه معنا دلالت دارد، دلالتی نیز بر حوزه رفتار و کنش نیز دارد.

۴. معنای واژه اُمّه در کتاب‌های لغت عربی

براساس کاربردهای مختلف واژه اُمّه در کتاب‌های لغت عربی، که به صورت مشتقات مجرد و مزید آمده، می‌توان معنای اصلی این واژه را در صورت فعلی، "قصد و توجه کردن به چیزی یا فردی" و در صورت اسمی، "اصل و مبدأ" دانست. (مصطفوی، ج ۱، ص ۱۳۵)، (فیومی، ج ۲، ص ۲۴، طریحی، ج ۲، ص ۱۴۰۸، ق، ج ۱، ص ۱۰۶؛ جوهری، ج ۵، ص ۱۸۶۳؛ ج ۱، ص ۸۵)، (قرشی، ج ۱، ص ۱۱۴؛ ابن فارس زکریا، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۲۰)؛ راغب اصفهانی، ج ۱، ص ۸۵، جوهری، ج ۵، ص ۱۸۸۳). در تمامی استعمالات فعلی مشتقات این واژه معنای‌ای چون رهبری کردن و پیشوایی (طریحی، ج ۱، ص ۱۰۸، جوهری، ج ۵، ص ۱۸۶۵. احمد بن محمد فیومی، مصباح المنیر، ج ۲، ص ۲۴. قرشی، ج ۱، ص ۱۲۰. ابن منظور، ج ۱۲، ص ۲۶. راغب اصفهانی، ج ۱، ص ۸۷)، شکافتن پوست دور مغز (مصطفی ابراهیم، ج ۱، ص ۲۸. فراهیدی، ج ۸، ص ۴۲۶؛ معلوف، ج ۱، ص ۳۲)، توجه کردن و مرکزیت قرار دادن یک چیز یا یک فرد (مصطفوی، ج ۱، ص ۱۳۶) دیده می‌شود. معنای‌ای که برای استعمالات اسمی این واژه مطرح شده نیز عبارت است از مادر (لوئیس معلوف، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۳۲)، (حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، ص ۱۳۵) درس ناخوانده (لوئیس معلوف، فرهنگ المنجد عربی-فارسی، ج ۱، ص ۳۲)، (قرشی، ج ۱، ص ۱۲۰)، گروه یا جماعتی که دارای هدفی معین هستند (مصطفوی، ج ۱، ص ۱۳۵)، دین. (ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۲۴. شیخ طریحی، مجمع البحرین، ج ۱، ص ۱۰۸. جوهری، الصحاح، ج ۵، ص ۱۸۶۴) مله (جمهرة اللغة، ج ۱، ص ۵۹)، (تهذیب اللغة، الأزهری، الناشر، دار إحياء التراث العربی ج ۱۵، ص ۴۵۵)، الگو (قرشی، ج ۱، ص ۱۲۱. ابن منظور، ج ۱۲، ص ۲۶)، راه آشکار و واضح (قرشی، ج ۱، ص ۱۲۲. ابن منظور، ج ۱۲، ص ۲۶. جوهری، ج ۵، ص ۱۸۶۵. طریحی، ج ۱، ص ۱۰۵).

بنابراین براساس کاربردهای مختلف واژه اُمّه در کتب لغت عربی متقدم و متاخر، معنای اصلی این واژه در صورت فعلی، "قصد و توجه کردن و مرکزیت قرار دادن یک چیز یا یک فرد" و در صورت اسمی، "اصل و مبدأ" دانسته شد و با کمی دقت می‌توان دریافت هریک از معنای یادشده به نوعی به اصل، مبدأ و

ریشه بازگشت دارد.

۵. معنای واژه اُمّت در احادیث

واژه‌ی اُمّه در احادیث و روایات نیز مانند آیات قرآن در موارد مختلفی استعمال شده است. برخی از روایات واژه‌ی «اُمّه» را به معنای جامعه‌ی مسلمان یا پیروان اسلام که هدف مشترک و عقیده یکسان دارند به کار برده‌اند. در روایات دیگر اشاره‌ی مستقیم به ائمه معصومین (ع) دارند و گاهی به معنای عام آن، گروه و جماعت اشاره شده است. در ادامه، روایات مربوط به هریک از معنای یادشده مورد ارزیابی و تحلیل قرار می‌گیرد.

۵-۱ امت به معنای پیروان اسلام

در تفسیر عیاشی از زبیری از امام صادق (ع) روایت آمده که گفت: به حضرتش عرضه داشتیم: امت محمد (ص) چه کسانی هستند؟ فرمود: امت محمد (ص) خصوص بنی‌هاشمند، عرضه داشتیم: چه دلیلی بر این معناست که امت محمد (ص) تنها اهل بیت اویند، نه دیگران؟ فرمود: قول خدای تعالی که فرموده:

«رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ وَآرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»^۱ (بقره/ ۱۲۸)

که وقتی خدای تعالی این دعای ابراهیم و اسماعیل را مستجاب کرد، و از ذریه او امتی مسلمان پدید آورد، و در آن ذریه، رسولی از ایشان، یعنی از همین امت مبعوث کرد که آیات او را برای آنان تلاوت کند، و ایشان را تزکیه نموده، کتاب و حکمتشان بیاموزد. لذا از اینجا متوجه می‌شویم که آن امامان و آن امت مسلمان، که محمد (ص) در میان آنان مبعوث شده، به غیر از ذریه ابراهیم نیستند، چون ابراهیم در خواست کرد: «رَبِّ إِنِّي نَأْتِيكَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»^۲ (ابراهیم/ ۳۶) (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۴۵۵) علامه طباطبایی ذیل همین آیه می‌فرماید: استدلال امام (ع)

۱. پروردگارا ما را با (همه وجود) تسلیم خود قرار ده و نیز از دودمان ما امتی که تسلیم تو باشند پدید آر، و راه و رسم عبادت‌مان را به ما نشان ده و توبه ما را بپذیر که تو بسیار توبه پذیر و مهربانی.

۲. پروردگارا آن (بت)ها بسیاری از مردم را گمراه کردند، پس هرکسی از من (که یکتاپرست و حق‌گرایم) پیروی کند، یقیناً از من است، و هر کس از من نافرمانی کند (شایسته شدنش برای آموزش و رحمت بسته به عنایت توست) زیرا تو بسیار آمرزنده، و مهربانی.

كُلُّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ»^۳ نحل/ ۸۹.

بیان کرده که از هر امتی گواه و شاهدی می‌آوریم یعنی از ائمه. پس فرمود به پیامبرش و تو را یا محمد گواه و شاهدی بر آنان قرار دادیم یعنی بر ائمه پس رسول خدا گواهی بر ائمه است و ائمه نیز گواه و شاهدی بر مردم.

در آیه فوق واژه‌ی «أُمَّةٌ» به ائمه معصومین(ع) معنا کرده است که از هر گروهی شهید و گواهی از خودشان بر آنان قرار می‌دهیم و پیامبر را گواهی بر آنان قرار داده است و ائمه معصومین(ع) را گواه و شاهدی بر مردم قرار داده است.

اما در آیه نظیر این آیه «وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَصَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»^۴ قصص/۷۵

در تفسیر قمی بیان شده که واژه‌ی «أُمَّةٌ» به معنای هر فرقه یا گروهی است که برای آن امام یا رهبری دارد گواه شاهدی قرار دادیم. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۳، ص ۳۴۱)

طبرسی در آیه‌ی شریفه‌ی «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا»^۵ بقره/۱۴۲

بیان می‌کند که «أُمَّةٌ وَسَطًا» یعنی وسط و معتدل در عدل نه افراط و نه تفریط و همچنین صاحب‌العین می‌فرماید وسط هر چیزی عدل آن چیز و برتری آن است و روایت شده از برید از امام باقر(ع) که فرمودند: ما «أُمَّةٌ وَسَطٌ» هستیم و ما شاهد و گواه خداوند بر خلقش و حجت او بر روی زمین. (همان، ج ۲۳، ص ۳۳۴)

در کافی از ابا عبدالله(ع): در آیه‌ی شریفه «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا»^۶ نساء/۴۱

فرمود: که این آیه در رابطه با امت محمد(ص) در تمام دوران نازل شده که ما شاهدی بر آنها و محمد(ص) شاهد و گواهی است بر ما. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۱۹۰)

۳-۵ امت به معنای گروه و جماعت

۳. و [به یاد آور] روزی را که در هر امتی گواهی از خودشان برایشان برانگیزیم.

۴. و از میان هر امتی گواهی بیرون می‌کشیم و می‌گوییم: «برهان خود را بیاورید.» پس بدانند که حق از آن خداست، و آنچه برمی‌بافتند از دستشان می‌رود.

۵. و بدین‌گونه شما را امتی میانه قرار دادیم، تا بر مردم گواه باشید؛ و پیامبر بر شما گواه باشد.

۶. پس چگونه است [حالشان] آنگاه که از هر امتی گواهی آوریم، و تو را بر آنان گواه آوریم.

در نهایت درجه روشنی است، برای اینکه ابراهیم از خدا خواست تا امت مسلمه‌ای در میان ذریه‌اش به او عطا کند و از ذیل دعایش که گفت: (پروردگارا در میانه آن امت که از ذریه من هستند رسولی مبعوث کن) فهمیده می‌شود که این امت مسلمان همانا امت محمد(ص) است، اما نه امت محمد(ص) به معنای کسانی که محمد(ص) به سوی آنان مبعوث شده، و نه امت محمد(ص) به معنای آن کسانی که به وی ایمان آوردند، چون این دو معنا از امت، معنایی است اعم از ذریه ابراهیم و اسماعیل، بلکه امت مسلمی است که از ذریه ابراهیم باشد. (طباطبایی، ج ۱، ص ۴۴۵)

۲-۵ امت اشاره به ائمه معصومین(ع)

از هارون از ابن زیاد از جعفر از پدرش(ع) از پیامبر(ص) فرمود: از آنچه خداوند به ائمه بخشید، و آنان را بر سایر امم (امت‌ها) برتر داشته، که به آنان سه خصلت داده است که به امم دیگر نداده است، هیچ پیامبری نبوده که خداوند تبارک و تعالی اگر پیامبری را برگزیده به او گفت و بر تو حرجی نیست و همانا خداوند تبارک و تعالی به ائمه آنچه را بخشیده که می‌فرماید «وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ...»^۱ حج/ ۷۸.

گفته شده در دین هیچ مشقتی بر شما قرار نداد و اگر پیامبری برگزیده شد به او گفته شد اگر امری تو را اندوهگین کرد پس مرا بخوان اجابت کنم تو را و خداوند به ائمه گفته: مرا بخوانید اجابت کنم شما را «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ»^۲ غافر/ ۶۰ و اگر پیامبری را برگزیده او را شهید و گواه بر قومش قرار داده و خدای تبارک و تعالی ائمه را گواه و شاهدی بر خلقش قرار داد، همان هنگام که می‌گوید: «لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ»^۳ حج/ ۷۸ (مجلسی، سال ۱۴۰۳، ج ۲۳، ص ۳۴۱)

در رابطه با همین آیه حدیثی از کتاب سلیم بن قیس الهمدانی نقل شده که امیر المومنین(ع) فرمود: سلمان در (هنگام نزول آیه) گفت: یا رسول‌الله، چه کسانی هستند که شما بر آنان گواه هستید و آنان بر مردم، کسانی که خداوند آنان را برگزید و بر آنها مشقتی قرار نداد از دین پدرانشان، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآل‌فرمود: آنان سیزده انسان می‌باشند، من و برادرم علی بن ابیطالب و یازده فرزندم یکی بعد از دیگری. (هلالی، ج ۱، ص ۱۷۷)

همچنین در تفسیر قمی ذیل آیه‌ی مبارکه «وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي

۱. و در دین بر شما سختی قرار نداده است.

۲. تا این پیامبر بر شما گواه باشد و شما بر مردم گواه باشید.

همان‌ها ایند بهترین امتی که برای مردم (و هدایت آنان) برانگیخته شدند. (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۹۵)

در الدر المنثور است که از ابن ابی حاتم از ابی جعفر روایت کرده که در معنای این آیه فرموده: منظور از بهترین امت، اهل بیت رسول خدا(ص) است و نیز بیان شده که احمد به سند حسن از علی(ع) روایت شده که فرمود: رسول خدا(ص) فرمود: به من چیزهایی داده‌اند که به احدی از انبیاء نداده‌اند یکی اینکه وحشتی از من، در دل دشمنانم انداخته‌اند و به این وسیله یاریم کرده‌اند و یکی دیگر اینکه: کلیدهای زمین را در اختیارم نهاده‌اند و دیگر اینکه احمد نام نهادند و خاک را برایم مایه طهارت قرار دادند و امتم را بهترین امت کردند. (عبدالرحمن بن ابی بکر، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۶۴)

جمع بندی

در بخش مربوط به اصیل یا دخیل بودن واژه، مشخص شد که واژه اُمّة دخیل است و ریشه‌ی آن در زبان‌های سامی به معنای مادر و معنای اولیه آن که بیشتر در زبان عبری کاربرد داشته به معنای قوم، قبیله و نژاد است.

در دوره پیشاقرآنی به بررسی واژه اُمّة در عهدین و اشعار جاهلی پرداختیم. براساس کاربردهای مختلف این واژه در این دو دوره، می‌توان گفت منظور از واژه اُمّة در عهد قدیم طوایفی است که جدا از اسرائیل باشد و هنگامی که در ظلمت بت‌پرستی داخل می‌شدند، این لفظ بر ایشان اطلاق می‌شد و بسیاری از اوقات در عهد جدید به واسطه غلبه زبان یونانی، به ازای کلمات امت و قوم، معادل یونانی آن استعمال شده که منظور از آن، بت‌پرستان می‌باشند، اما با پیگیری مفهوم امّی و امت‌ها در آیات عهد جدید، رویکرد کاملاً متفاوتی را می‌توان ملاحظه کرد. به تعبیری می‌توان گفت برخلاف عهد عتیق، عهد جدید به‌رغم وجود برخی از آیات، برای امت‌ها اصالت قائل شده و آن‌ها را نیز اهل نجات دانسته است. کلمه اُمّة در شعر جاهلی نیز در مفهوم دین و استقامت و جماعت ذکر شده است.

در دوره‌ی پساقرآنی، کاربرد واژه امت و مشتقات آن را در کتاب‌های لغت عربی بررسی کردیم و معلوم شد که امت در زبان عربی، به صورت‌های مختلف اعم از اسمی و فعلی، وجود داشته؛ اما هر یک از معانی، به نوعی به اصل، مبدأ و ریشه بازگشت دارد. در مجموع می‌توان نتیجه گرفت براساس کاربردهای مختلف واژه اُمّة در کتب لغت عربی متقدم و متاخر، معنای اصلی این واژه

در برخی روایات شاهد آن هستیم که امت را به همان معنای لغوی آن به‌کار برده‌اند، همان معنایی که در برخی از آیات قرآنی نیز به آن اشاره شده است (راغب اصفهانی، ۱۳۶۹، ص ۱۹۳) و ائمه معصومین(ع) نیز در روایات خود واژه‌ی «اُمّة» را به معنای گروه و جماعتی می‌دانند که هدف مشترک دارند و اعتقادات مشترک، روایتی که در اینجا لازم به طرح است از ابونعیم از امام علی(ع) که می‌فرمایند: که برای هر «امتی» آفتی است و آفت این (اُمّة اسلام) امت بنی‌امیه می‌باشد. یا به معنای دیگر برای هر دینی آفتی است و آفت این دین بنی‌امیه است که در این قسمت اخیر «اُمّة» را به دین معنا کرده است. (ابن محمد مغربی ابن حیون، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۵۲۸)

و همچنین از بلخی در آیه شریفه‌ی: «وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ»^۱ (نحل / ۸۹) به این معنا که روز قیامت خداوند متعال از هر امتی شاهد و گواهی مبعوث می‌کند و آنان همان انبیاء می‌باشند و عدالت پیشگان از هر عصر و زمانه‌ای که بر مردم بر اعمالشان شهادت می‌دهند، و امام صادق(ع) می‌فرمایند: برای هر زمانی و هر گروه و جماعتی امام و پیشوایی وجود دارد که هر امتی همراه پیشوایش مبعوث می‌گردد.^۲

و ابوحمزه ثمالی از ابی جعفر(ع) در سخن خدای تعالی «وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا»^۳ (نحل/ ۸۴) بیان کرده که امام محمد باقر(ع) می‌فرمایند: که ما همان گواهان هستیم بر همین اُمّة (امت اسلام). (ابن شهر آشوب مازندرانی، ۱۳۷۹، ج ۴، ص ۱۷۹)

و همچنین امام رضا(ع) فرمودند که رسول خدا(ص) فرمود: برای هر امتی صدیق و فاروقی (جداکننده) وجود دارد و صدیق و فاروق امت اسلام، امام علی(ع) می‌باشد که آن کشتی نجات این امت است. (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۱۳)

در تفسیر عیاشی از ابی عمر و از امام صادق (ع) در قول خدای تعالی «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» (آل عمران/ ۱۱۰) گفته که یعنی امتی که در حق دعای ابراهیم(ع) مستجاب شد. و آن امتی که خداوند در آن انبیاء را از میان آنها و از خود آنها و به سوی آنها مبعوث می‌شدند و آنان امت وسطی هستند و

۱. و [به یاد آور] روزی را که در هر امتی گواهی از خودشان برایشان برانگیزیم.

۲. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، (مصحح: جمعی از محققان)، (بیروت، ناشر: دار احیاء التراث العربی، سال ۱۴۰۳)، ج ۷، ص ۳۰۸.

۳. و [یاد کن] روزی را که از هر امتی گواهی برمی‌انگیزیم.

معنایی این کلمه نیز هستند، به‌عنوان حوزه‌های معنایی آن انتخاب شدند که عبارتند از: اجتماع، دین، زمان، الگو و اسوه و حوزه معنایی غیر انسان.

بنابراین ذیل آنها آیات را با توجه به هم‌نشین‌ها و مولفه‌های معنایی موجود در آنها در حوزه معنایی مرتبط با آن، جای دادیم؛ که می‌توان گفت بسیاری از آیاتی که این کلمه در آنها به کار رفته است در حوزه معنایی "اجتماع" جای می‌گیرند. در بررسی کلمات جانشین نیز تعدادی از لغات ناظر به معنای "اجتماع" در قرآن، ذیل این واژه کشف شد که عبارتند از ثلثه، حزب، فریق، فئته، طائفه، زمره، فوج، ملاء، رهط، مله، جماعه. نکته قابل ذکر اینکه ذیل واژه امت پژوهش‌های دست دومی تدوین گشته‌اند که همان‌طور که در متن به آنها پرداخته شد، در مورد واژه «جانشین أمة» به روش بررسی هم‌نشین‌های هم‌نشین انتخاب شده در کل قرآن کلمه «نفس» را به‌عنوان جانشین قرار داده‌اند. نهایتاً با مراجعه به احادیث ناظر به واژه امت به معانی زیر دست یافتیم: امت به معنای پیروان اسلام؛ ۲. امت اشاره به ائمه معصومین؛ ۳. امت به معنای گروه و جماعت.

References

- Abd al-Baqi, Muhammad Fuad, Al-Mu'jam al-Mufahras li Alfaz al-Quran al-Karim, Qom, Islamic Publications, Sixth Edition, 1964.
- Akbari Rad, Taibeh; Lissani Fesharki, Mohammad Ali, "Application of Semantic Methods in the Holy Quran," Sahifeh Mobin, Issue 39, (1947-1948 AH Solar).
- Al-Andalusi, Abu Hayyan; Tafsir al-Bahr al-Muhit, Volume 5, First Edition, Year of Publication: 2001 CE, Publisher: Lebanon/Beirut, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Al-Azhari, Muhammad bin Ahmad; Tahdhib al-Lughah, Publisher: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Volume 15.
- Al-Husseini, Seyyed Mohammad Ali, 1997, Unified Linguistics: Between Theory and Application, First Edition, Al-Tawhid Institute for Cultural Publishing.
- Al-Jawhari, Abu Nasr; Al-Sihah, Volume 5, p. 1863.
- Al-Jundi, Ali; On the History of Pre-Islamic Literature, Website: almerja.net.
- Al-Mawardi; Tafsir al-Mawardi: Al-Nukat wa al-Uyun, Volume 4.
- Al-Shentemri, Al-A'lam; Ash'ar al-Shu'ara' al-Sittah al-Jahiliyin, Volume 1.

در صورت فعلی، "قصد و توجه کردن و مرکزیت قرار دادن یک چیز یا یک فرد" و در صورت اسمی، "اصل و مبدأ" است.

به‌منظور حاصل شدن معنائشناسی توصیفی یا ساختاری واژه «أمة» یا همان کاربرد واژه امت در قرآن کریم؛ به مواردی چون وجوه معنایی، حوزه‌های معنایی و کلمات جانشین و هم‌نشین امت در قرآن پرداخته شد. در وجوه معنایی واژه «امت»، ۵ گونه مختلف را با توجه به تفاسیر و کتاب‌های لغت برشمردیم، از جمله جماعت، دسته یا گروه دارای وجه مشترک/ کیش و آیین/ مدت و زمان/ پیشوا و خواص مومنان/ خلق و آفریدگان و بیان شد که لغویان و مترجمان در سه وجه آن اتفاق نظر دارند و با وجود اینکه در بسیاری از آیات معادل‌هایی که مترجمان برای گزارش از این سه وجه معنایی در نظر گرفته‌اند بسته به ذوق و سلیقه مختلف است اما در عین تعدد الفاظ و معانی مترادف‌اند و می‌توان آن‌ها را یکسان محسوب کرد و در این گونه‌ها جای داد: ۱. جماعت، دسته یا گروه دارای وجه مشترک ۲. کیش و آیین ۳. مدت و زمان. در ادامه به ذکر هم‌نشین‌های واژه امت در آیات قرآن کریم پرداخته شد و معلوم گشت پرسامدترین هم‌نشین‌های این واژه، "واحدة" و کلماتی از ماده "جعل" هستند، سپس به تبیین حوزه‌های معنایی این واژه پرداخته شد و ۵ گونه که ناظر به وجوه Al-Zabidi, Al-Murtada; Taj al-Arus min Jawahir al-Qamus, Dar al-Fikr, Volume 16.

Al-Zajaj, Abu Ishaq; Ma'ani al-Quran wa I'rabuh, Volume 1; Researcher: Abdul Jalil Abdu Shalabi, Publisher: Alam al-Kutub – Beirut, First Edition, 1988 CE.

Ashrafi, Amirreza; Ferdowsi, Elham, (1969), "Semantics of Salah in the Quran," Quranic Studies Journal, Year 3, Issue 1.

Ayyashi, Muhammad bin Masoud; Al-Tafsir (Tafsir al-Ayyashi), (Researcher: Hashem Rasouli), First Edition, (Tehran, Publisher: Al-Ilmiyah Al-Islamiyah Library).

Encyclopedia of Judaism, Sara E.Karesh & Michell M.Hurvitz,P:171 ; Britannica

Encyclopedia of World Religions, P: 369; Kanneth Atkinson, P: 6

Farahidi, Khalil bin Ahmad, Kitab al-Ayn, Qom: Hijrat Publications, 1989.

Fayumi, Ahmad bin Muhammad; Misbah al-Munir, Volume 2.

Hacks, James; Dictionary of the Bible, Third Edition, 1974, Asatir Publications.

Hassan Mostafavi, Al-Tahqiq fi Kalimat al-Quran al-Karim, Volume 1.

Heidari, Hossein; "An Analysis of the Conceptual

- Transformation of Ummi and Ummat in the Old Testament, New Testament, and the Holy Quran," *Islamic Studies Journal of Quranic and Hadith Sciences*, Year 46, Serial No. 93, Fall and Winter 1973.
- Hilali, Salim bin Qays; *Kitab Salim bin Qays al-Hilali*, (Editor: Muhammad Ansari Zanjani Khoini), (Qom, Publisher: Al-Hadi), Volume 1.
- Ibn Abi Bakr, Abdul Rahman. (1983). *Al-Durr al-Manthur fi Tafsir bil Ma'thur*. Qom: The Public Library of Ayatollah al-Uzma Mar'ashi Najafi, First Edition.
- Ibn al-Mu'tazz, Abu al-Abbas, Abdullah bin Muhammad. (1990 CE). *Al-Badi' fi al-Badi'*. Dar al-Jeel.
- Ibn Babawayh, Muhammad bin Ali. (1958). *Uyun Akhbar al-Rida (Peace be upon him)*. (Edited by: Mahdi Lajvardi). Tehran: Nashr-e Jahan.
- Ibn Duraid al-Azdi, Abu Bakr Muhammad bin al-Hasan. (1987 CE). *Jamharat al-Lughah*. Beirut: Dar al-Ilm lil-Malayin.
- Ibn Faris Zakariya; Abul Hasan Ahmad, 1983, *Mu'jam Maqayis al-Lughah*, no edition, (no place), Maktabat al-A'lam al-Islami.
- Ibn Manzur, Muhammad bin Mukarram; *Lisan al-Arab*, Volume 12.
- Ibn Sa'id, Nashwan, 1999, *Shams al-Ulum*, Research by Hussain bin Abdullah Al-Amri, Damascus, Dar al-Fikr, Al-Matba'ah al-Ilmiyyah.
- Ibn Shahr Ashub Mazandarani, Muhammad bin Ali, 2000 (Solar), *Manaqib Al Abi Talib (Peace be upon them)*, Qom, Allameh.
- Ibrahim, Mustafa; Al-Zayyat, Ahmad; Abdul Qadir, Hamid, et al. (n.d.). *Al-Mu'jam al-Wasit*. Cairo: Dar al-Da'wah.
- Izutsu, Toshihiko; *God and Man in the Quran* (Translator: Ahmad Aram), First Edition, (Tehran: Sahami Publishing Company, 1942).
- Jeffery, Arthur; *Foreign Vocabulary in the Quran* (Translator: Dr. Fereydoun Badrei), First Edition, (No Place: Toos Publishing, 1952).
- Kermani, Saeed (1971), *Semantics of Reason in the Holy Quran*, Tehran: Imam Sadiq University (Peace be upon him).
- Kulayni, Muhammad bin Yaqub; *Al-Kafi (Al-Islamiyah Edition)*, (Editors: Ali Akbar Ghaffari and Muhammad Akhundi), (Tehran: Publisher: Dar al-Kutub al-Islamiyah, Year: 1986), Volume 1.
- Lotfi, Mehdi; "An Introduction to the Application of Semantic Field Theory in Quranic Studies," *Journal of Quranic and Hadith Studies*, Issue 31, Fall 1975.
- Maalouf, Louis; *Al-Munjid Arabic-Persian Dictionary*, (Translator: Mohammad Bandar Riggi), Fourth Edition, (No Place, Iran Publications, 1962), Volume 1.
- Maghribi, Ibn Hayyun, Nu'man bin Muhammad; *Sharh al-Akhbar fi Fada'il al-A'immah al-Atahar (Peace be upon them)*, (Editor: Muhammad Hussain Hussaini Jalali), (Qom, Publisher: Jame'e Modarresin, Year: 1988), Volume 2.
- Majlisi, Muhammad Baqir; *Bihar al-Anwar*, (Editors: A Group of Researchers), (Beirut, Publisher: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Year 1982), Volume 23.
- Martin R. Zammit. "A Comparative Lexical Study of Quranic Arabic", 2002. volume sixty-one. Page 79.
- Mashkoo, Mohammad Javad, *A Comparative Dictionary of Arabic with Semitic Languages*, Volume 1, (Iranian Culture Foundation Publications, 1938).
- Mostafavi, Hassan; *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Quran al-Karim*, Volume 1.
- Muti, Mehdi; Pakatchi, Ahmad; Namvar Motlagh, Bahman; "An Introduction to the Use of Semantic Methods in Quranic Studies," *Religious Research*, Issue 18, (1919).
- Qureshi, Seyyed Ali Akbar, *Qamus al-Quran*, Encyclopedia of Judaism, Sara E. Karesh & Michell M. Hurvitz, P:171 ; Britannica
- Ragheb Isfahani, Hussein bin Muhammad, *Al-Mufradat fi Gharib al-Quran*, Beirut; Dar al-Ilm al-Dar al-Shamiyah, 1991.
- Ragheb Isfahani, Hussein bin Muhammad, *Translation and Research of Mufradat Alfaz Quran with Lexical and Literary Interpretation of the Quran*, Volume 1, Translator: Gholamreza Khosravi Hosseini, Tehran, Mortazavi, No Edition, (Year 1949).
- Tabatabai, Mohammad Hossein, *Tafsir al-Mizan*, Translator: Mohammad Baqir Musavi, Qom, Jame'e Modarresin Hawzeh Elmiyeh Qom, Islamic Publications Office, Fifth Edition, (Year 1954), Volume 1.
- Tarihi, Majma' al-Bahrain, Second Edition, (No Place: Maktab al-Nashr al-Thaqafah al-Islamiyah, 1987), Volume 1.
- Tha'lab, Abu al-Abbas; *Sharh Diwan Zuhayr bin Abi Sulma*, Introduction and Index by Dr. Hanna Nasr al-Hiti, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut-Lebanon, 2003.
- Trask, R.L.; *An Introduction to Linguistics*, Translated and Edited by Dr. Ebrahim Chegini, Tehran, Rahnamā Publishing.